

„Виенските“ статии в „Голос“ представляват непосредствен преход към статиите в „Свобода“ от 1869—70 г. и към тези в „Български глас“, където Любен Каравелов провъзгласява вече необходимостта от самостоятелна организирана борба на българския народ, за национална независимост и социална свобода, против социалните потисници и „отечествените“ експлоататори—чорбаджии. Виенските статии на „Голос“ внасят нови корективи в традиционната (и неправилна) представа за това, че мирогледът на Каравелов през този период се е развивал в руслото на либерализма на сръбската „Омладина“. По своите възгледи Любен Каравелов се е присъединил естествено към нейното радикално-революционно крило, към Светозар Маркович.

Л. В. ВОРОБЬОВ

НЕПУБЛИКУВАНИ МИСЛИ И БЕЛЕЖКИ ОТ Г. П. СТАМАТОВ

„Народ, който има Ботев — няма да загине!...“ — А какво правим, за да бъдем достойни да произнасяме името му?

— — —

— Да ругая нямам ни право, ни кураж; да споделям нещо няма пред кого — остана ми шеговитата ирония — и от нея ли искате да ме лишите?

— — —

— Чудно ми е как паякът не разбира всичката си жестокост спрямо мухата. . .

— И аз се чудя как мухата не се радва, че е такава вкусна и не му пожелае добър апетит.

— — —

Разликата между истинския художествен натурализъм и символизма е: читателят схваща живота у първия, колкото да е глупав, а у втория и самия автор не схваща що е писал понякога.

ЧЕРНАТА КНИГА

Дойдох тука да се освежа, чета, пиша, видя живот, хората — театъра, операта — общество, познати, колеги. . .

Какво? Никъде не ме канят, няма де да се чете. . . Театра е превзел Костов, в романа цари Д. Немиров, Иванчо. . . даже Ив. Карановски пише.

Няма живот за писателите. Издателите, списанията, вестниците се гаврят с нас. Вирее детската литература и вдетинени писатели. Но можем ли да се сърдим на обществото? Ние самите писатели пет пари не даваме един за друг — и всичките — за литературата.

ПРИ ЗАТВОРЕНИ ВРАТИ

Писателят, дошъл от провинцията — среща се и с колеги и познати само по учреждения, театри, кръчми, улици. Не в къщи. . .

Как ще изучаваш живота?

София е пустиня.

Къщи, прозорци, витрини, балкони, афиши. . . А никъде — никой не те пуца.

— — —

Не ми се пише, не ми се ходи никъде, не ми се живее. . .

Ще имам ли кураж да изчезна на време?

Гогов, П. Росен имат право на безплатно пътуване в цяла България в първа класа. . . „Затъ първата класа е винаги празна“ — добави Гогов.

— — —

Половин век почти работя. . . Достигнах до туй, че разкажете ми — 3 томчета — могат да намерят 2 хиляди читатели. $3 \times 2 = 6$ хил. томчета по 50 лв. = 300 хил. л. И тези триста хил. л. трябва да ги вземе спекулант — ще си купи кооперативно здание — аз пак ще му бъда квартирант, а той меценат в България.

ПОЕМА В ПРОЗА

Аз искам да се издигна — не над вас — аз не ви виждам — над пошлото. — И то в рамките на вашия закон — няма да наруша правилник даже.

Обвинявате ме в песимизъм, мизантропия. — А аз съм влюбен — както не съм обичал ни една жена — в красотата, природата, в истината.

Вярвам в бога и не се боя. Защо да не вярвам? Нима за да се събори царизма или някое правителство — трябва да се събори и бог? Царете са лоши — а бог? — В едно: че ни е създал. Царете създадохме ние. . .

Аз искам любов. . . онази. . . възпявана от вас в пламенни лирически сбирки, без да сте обичали някога кого да е. . .

Аз търся човек. . . и обичам даже вас — за туй ругая, — инак отдавна бих счупил писалката.

— — —

Мъчно ми е, срам ме е, че сме такива — и пак обичам България.

Не ми се живее тук — но тука искам да умра даже руган. Тука съм нещо.

— — —

Има нечестни. — Защо? — Има честни.

— — —

При всяка отрицателна критика — струва ми се, че ме уволняват от безсмъртие.

— — —

Пиша не за потомството — за няколко родни души. Все ще ги има при най-гадно общество. Именно тогава.

— — —

Ти можеш да напишеш биографията ми — не да я създаваш.

— — —

Не е страшно, че тялото ни ще гние — няма да го усещаме.

Страшно е, че приживе в нас гние човешчината и ние живеем с разложена душа и навикнахме на смрадната ѝ миризма.

— — —

Бялата хартия в склада у нас е по-скъпа от ръкописа на най-известния писател.

— — —

Често най-нежен поет, най-впечатлителен писател се отвращават от живота, защото инстинктивно не могат да понасят насилия и гадости. . . И ги обвиняват в равнодушие и кораво сърце.

— — —

Защо си въображаваме — че ние — писателите, поетите, сме украшение, гордостта на обществото? . . .

Да беше тъй — богатите и хубавиците би ни канили и украсявали салоните с нас — а те не ни пушат и в коридорите. . .

Има изключения. . . — но тези г-да приличат на картини, купени на бит-пазар, закачени в бръснарниците. . .

— — —

Как можем да се възхищаваме от природата и да обичаме жената в днешни времена?

Може ли жената да бъде ангел, когато ние сме свини?

Бях на репетиция на тукашния хор.

Пееха: „Овчар на брег ходи, не смем за в'да да ида!...“

Сега овчарът май захвърлил овцете и тоягата... — опасал сабя... и е дошел в града нас да пасе...

— — —
Няма по-голяма свиня от него.

Знае го и той. И при все туй — колко обича той себе си... възхищава се — и сериозно мисли, че трябва на света.

— — —
Защо се плашат от много писатели — всеки трябва да си каже думата за живота. Лошо, че всеки иска и слава... и пари.

— — —
Разбирам прости смъртни да вършат подлости — но ние — избраниците...

— — —
В някои семейства има повече насилия и гадости, отколкото в диктаторските държави.

— — —
Колко издания претърпява красивата жена!...

— — —
Болно е — да срещнеш — гладно дете, саката хубавица и старец в дрипи.

— — —
Първата любов трябва да се крие от хората — тъй е свята тя...

Другите още повече — толкова са мръсни те.

— — —
Маркъм. Сандък за Америка.

— — —
Вдовица — турците убиха сина ѝ.

А тука неин син убива свои... българи...

Защо? И там поне турци — а той?

— — —
Когато получа хонорар, тръгна да си купувам нещо, което по-рано не ми трябваше, струва ми се, че съм обрал някого.

— — —
За да не чувствавам унижение през войната — мислих, че туй е сън — или всички играем фарс.

— — —
Писателите приличат на майки — във възторг са от своите рожби, каквито да са — а после се червят за уж най-хубавите.

— — —
Понякога ме е страх и срам да ям бисквити, да спя в чисто легло, да ходя във вани, да пуша extra, да се разхождам доволен с нови дрехи, да творя в уютна обстановка.

— — —
Правят конкурси за паметници, здания. — Защо не направят конкурс за министър на финансите, който ще представи средства за обезпечение живота на държавата и народа?

— — —
Ще дойде време, когато жената няма да бъде вечно оспорвана собственост на мъжа, а нейна лична. Тогава ще я имат само тези, които обича тя.

ОПИТ ЗА РОМАН

Упрекват ме, че не написах роман.

Надали мога.

Ще се опитам.

Ще взема един град — в него ще опиша част от България. Стари, млади — богати бедни, здрави, болни — умни, глупави — военни, цивилни.

Ще трябва поне един честен — де ще го взема?

PRO NOVA DOMO SUO

България не ми е родина — отечество. К-л (Кюстендил) отдавна ме приюти. . . прибра нещастен скитник — бездомник с два малки багажа — ръкописи и пламенно сърце. Нищо друго. . . Туй беше доста отдавна. . . тогава когато нямаше още филок-сера. . . война. . . победи. . . погроми. . . репарации. . . когато с няколко лева сканда-ли се дигаха. . . Разходки. . . Хисърлък. . . гуляи. . . Разсадникът. . . Да там. . . по шосето. . . Управителят беше. . . туй не е важно. . . Една нощ. . . тя. . . славеи. . . Те ли пееха. . . или душите ни. . . не знам. . . Де ли е сега? . . . Жива ли? . . .

Тука аз уталожих болката от законната любов. . . Тука написах „Паладини“ . . . „Малкия Содом“ . . .

Тук се смеех и плаках. . . танцувах. . . мечтаех. . . писах и пих. . . пих и писах. . .

И ти нежен като брат търпеше ме и трезвен. . . и пиан. . .

Тука преживях последния жизнен роман. . . Тука разбрах Милтона и Данте. . .

Ето две къщи. . . там бяхме щастливи. . .

Колко време се е минало от тогава? Столетие?

Аз още я виждам застанала до пътната врата, облегната на балкона — посреща ме с усмивка. . .

★

Творческият процес у Г. П. Стаматов протича по особен начин. Реалист — или както той сам са нарича „натуралист“ — писателят създава творбите си в най-голяма близост с живота, с хората. В една от публикуваните по-горе бележки, той изказва мъ-ката си, че като е дошел в София, не може да намери допир с хората, което го лишава от възможност да изучава живота, да намира сюжети, да пише. В друга бележка той из-казва мисъл, че руските бежанци му дават повече сюжети, тъй като има по-тесен контакт с тях. Г. П. Стаматов не може да твори далеч от живота, далеч от хората. Той внима-телно наблюдава даже своите най-близки хора, изучава ги, анализира жизнените яв-ления, обобщава ги и извежда от тях типичните художествени образи. Обикновено нещо бе за него да ходи замислен из улиците, сякаш заслушан в темпа на живота, да наблюдава уж нехайно минувачите. Често можеше да се срещне из кафенетата, замълчан над чашата кафе да наблюдава околната публика. Сякаш чужд на всичко. В разговори с близки той беше също тъй остър, саркастичен и шеговит, както в разказите си. Опитваше се да скъса външната черупка, която обикновено обвива хората, и да надникне в ду-шата. И винаги във вътрешния му джоб стояха сгънати бели листове, върху които крадешком, върху масата на кръчмата, в млекарницата, в бръснарницата или кафенето, той записва родилите се в момента мисли, реплики на герои, очертания на отделни явления. А остане ли сам в стаята си — върху обикновени ученически тетрадки или върху големи бели листове се появяват първите бележки за бъдещите разкази. Така са се появили ръкописите, които писателят е озаглавил „Мисли“, „Сюжети“. Разтворят ли се, взре ли се човек в неравните, нечетливо написани с черен молив редове, понякога писани на руски език, в тях се откриват първите наченки на много от разказите на Г. П. Стаматов. В една тетрадка понякога могат да се открият елементите на много разкази. Това са обикновено отделни реплики, които характеризират героя, разкриват най-съще-ствените му черти, отделни мисли, които спират вниманието върху някоя страна от жи-вота, откъслечни диалози без имената на героите. Често пъти над тях вече стои името на бъдещия разказ, понякога само инициали.

После тези мисли, бележки, диалози се появяват по-чисто преписани в други тетрадки. Пак по няколко в една тетрадка, което показва, че писателят е работил едновременно върху няколко творби, постоянно допълвайки и обогатявайки първоначално родилата се мисъл. И всичко, което вече използва в разказа — бива зачертано с молив. Което означава, че писателят често е разгръщал тези съкровищници от жизнени факти и обобщения при създаването на творбите си.

Част от тези „мисли“ и „сюжети“ отразяват личните настроения на писателя, разкриват неговото душевно състояние, отношението му към съвременността, имат характер на лични изповеди и на оценки за живота. В тях се чувства много ясно горчилката, която буржоазният свят е оставил в душата на поета, острото противоречие между неговите хуманистични идеали и капиталистическата действителност, саркастичното отношение към недъзите, които са свързани с бита, с културата, с обществения живот. Тези мисли имат важно значение за разкриване миросгледа на писателя. Ясно се вижда неговият протест към условията в живота, които осакатяват човека, принуждават го да върши подлости, да развратничи, да бъде нечестен, алчен, спекулант. В много от мислите се крие дълбока мъка, отчаяние, които са характерни за човека и гражданина Стаматов, чувства се известно безсилие да намери разрешение на жизнените въпроси. Навсякъде обаче се вижда непрестанно търсене, непрестанно въннение, непрестанна борба за разрешение на дълбоката криза в обществото, в морала. В тези мисли се е отразил дълбокият вътрешен трагизъм, който изживява писателя в отделни моменти от личния си и граждански живот. Бележките са характерни със своя сатиричен, изобличителен тон, насочен към недъзите на загнилото в основата си буржоазно общество.

Публикуваните по-горе мисли и бележки не са подредени в хронологичен ред, тъй като Стаматов няма навик да поставя дата нито на един свой ръкопис. Стремим се да ги подредим по някаква вътрешна връзка между тях, доколкото това се поддаваше. Заглавията са поставени от самия Стаматов.

СТОЙКО БОЖКОВ

ИВАН ВАЗОВ ПОД УДАРА НА РУСКАТА ЦАРСКА ЦЕНЗУРА

Произведенията на Иван Вазов проникват рано в Русия. За рецензия на своя книга („Сливница“) и за превод на свое стихотворение („Не, не ще се радвам кръвожадно“) в руския периодичен печат той сам съобщава още в пътеписа си „Извън България“. През времето, когато живее като емигрант в братската страна (1887—1889) той завързва и лично познанство с руски писатели, които се интересуват от славянските литератури и специално от българската, какъвто е Уманов-Каплуновски.

На всички, които са познавали негови произведения, е било известно сигурно отношението му на възторжена любов към руския народ. Това обаче не е попретило на руската цензура да следи какви идеи и чувства се внасят чрез неговите произведения.

Как се е отнасяла тя към неговите книги, проникнали в Русия през 80-те години, не ми е известно. Вероятно е те да са стигали в ръцете на интересуващите се по околна пътица, които тя не е могла да контролира. Тук трябва да се има предвид и обстоятелството, че през русофобския режим на Стамболов не е било възможно или най-малко не е било безопасно, да се изпращат открито по пощата книги в страната, с която дипломатическите отношения са били скъсани. Така, струва ми се, бихме могли да си обясним защо в протоколите на царската цензура за пристигнали от България и преглеждани книги на Вазов има данни едва от 1894 година, т. е. след падането на Стамболов.

Такива данни намерих в „Централния държавен исторически архив на СССР“ в Ленинград, дето бяхме през януари 1956 год. с др. Пантелей Зарев. Този архив е толкова